

Иван Негришорац

ЕГЗИСТЕНЦИЈА И ЕСЕНЦИЈА

Павле Угринов: *Егзистенција, Просвета, Београд 1996*

Егзистенција Павла Угринова представља изузетно занмљиву књигу дневничко-романескне прозе. Књига је, очигледно, настала комбинавањем дневничког и романескног дискурса: редовно дневничко записивање и описивање актуелних догађаја изложено је накнадној наративној преради и обради, из чега је произашла сложена композиција документарно-фикционалне прозе која хоће да сведочи о стварним људима и догађајима. Тешко је разграничити два дискурса која конституишу ову прозну целину. Будући да није сводива ни на чисто дневничку ни чисто романескну компоненту (уколико је, уопште, допустив вчистг жанровски приступ оваквој једној књижевној творевини), било би најтачније рећи да Угриновљева књига представља фрагментаран, мозаичан роман документарног карактера.

Управо тако, *Егзистенција* је роман дневничке структуре, роман који поступним померањем приповедачке оптике кроз време, прати низ догађаја значајних како за самога аутора (тј. приповедача) тако и за друштво у целини (тј. за потенцијалног читаоца). Таквом особеном структурацијом Угринов је своме делу наметнуо двоструке захтеве, чије провере једноставно не може да избегне: захтев за верним, премда субјективним сведочењем о ванкњижевној стварности, карактеристичан је за дневнички дискурс, а захтев за релативно целовитим обликовањем фикционалног света карактеристичан је за романескни дискурс. Тензије међу овим двома компонентама реална су опасност која може штетити самоме делу, али је Угринов тако вешто избалансирао њихове креативне могућности да се већ и због тога *Егзистенција* може сматрати веома успелом целином. Уосталом, ту вештину је аутор испробавао и у неким ранијим, слично структурираним делима, попут романа *Тојле ђедесет* (1990), *Кристалнација* (1991) *Savon de fleurs* (1993) и др.

1

Стварни хронотоп о коме књига извештава обухвата период од 1979. до 1992. године, а везан је превасходно за Београд и београдски књижевно-уметнички круг модернистичког усмерења. Осим овог, средишњег проблематског тока, у приповедни оквир су укључене и неке друге релације важне за ауторову психобиографију: завичајни комплекс (Мол, Зрењанин) са својим ликовима и догађајима, новосадски амбијент са значајним културним институцијама и појединцима, као и више места за која су везана пишчева путовања: Кањижа, Златибор, Дубровник, Улцињ, Будимпешта, Сисак и др.

Зашто је одабран баш овакав хронотоп посебно је питање које у доброј мери припада домену психобиографије Павла Угринова, али се и изван тога оквира неки одговори намећу. С једне стране, оваквим одбором теме писац допуњује интересовања исказана у својим, наглашено аутобиографским романима. С друге стране, назначени период представља изузетно занимљив и буран период обележен распадом комунистичког система и труљењем титовског режима након смрти великог вође. Ови процеси, међутим, нису Угринова мотивисали на сачињавање друштвеног романа јаким спознајних претензија, већ се он ограничио на преиспитивање блиске прошлости искључиво у равни књижевно-уметничких дешавања. Отуда дневник и лична пишчева перспектива доминирају, а романескна супстанца и шири наративни захвати сузбијају властити замах.

О коме и о чему извештава Угриновљева Егзистенција? У средишту пажње су људи са којима је писац годинама друговао, пре свих Васко Попа (он је, без сумње, главни јунак књиге), али и Радомир Константиновић, Борислав Радовић, Александар Тишма, Филип Давид, Стојан Ђелић (који је ванредним описима боловања и умирања заузео место другог главног јунака), као и низ других стваралаца који се појављују у неколико епизода (Момчило Миланков, Зоран Мишић, Душан Матић, Оскар Давичо, Александар Вучо, Борислав Михајловић Михиз и др). Многа имена наше модернистичке књижевности 50-их и 60-их година су сасвим изостала из ове књиге, неки чак нису ни поменути, тако да се, нажалост, не може добити обухватнија слика о интелектуалној драми неких важних протагониста модернитета, као и њиховим међусобним односима у времену распада државе у којој су живели и радили.

Угринов изразито пластично приказује људе и догађаје, па ће многа његова сведочанства остати трајно убележена у памћењу читалаца. Посебно су у том смислу вредни описи Васка Попе, с обзиром да читалац сазнаје понешто о шкакљивим биографским чињеницама (ратни период, боравци у Бечу и Београду, бечкеречки логор), о његовој менталној шифри (склоност размишљању у чврстим схемама, схватање истине обавијене велом тајанства, способност да рационално управља сопственом личношћу), карактерним особинама (склоност самоћи и повлачењу од света, његове љутње и бесови, изливи ирационалне енергије), начин друштвеног ангажовања (спремност да удовољи захтевима политичких чинилаца, потреба да опозове неке своје одлуке кад му се учини да се од њега превише тражи, готовост да уметничка дела понекад подреди вануметничким критеријима - као у случају одбијања Пекићевог романа Како упокојити вампира), вештину живљења и умирања (како се само достојанствено носио са болешћу и с каквом господственом храброшћу је посматрао неумитни долазак смрти) итд. Своје пријатеље Угринов је, елиминишући ружичасту оптику, настојао да сагледа што реалније, уз уочавање управо оних детаља и анегдота у којима битне црте ликова долазе до пуног изражаја. У том смислу ће ова књига послужити као богат, пребогат извор сазнања о људима и догађајима.

Уверљивости казивања посебно доприноси вештина дефинисања приповедачеве позиције. Приповедач се, наиме, строго ограничава на властиту, субјективну перспективу у оквиру које извештава искључиво о ономе у шта се лично осведочио и шта је сам искусио. Таквом приповедачу читалац верује, чак и онда кад се са њим не слаже. Верује му, јер је суочен са особом која зна домен својих компетенција, као што зна и то колико из утврђених чињеница може извући сазнајног увида. Отуда овакво приповедање, чврсто и уверљиво, представља основну вредност књиге.

Ретка су места на којима долази до видљивог огрешења о поменута правила наративног режима. Та огрешења, међутим, ваља потражити углавном на местима на којима писац излаже опште, често идеолошке увиде до којих му је стало. Неколико очигледних примера могу показати о чему је, заправо, реч.

На једном месту Угринов описује промену социјалне структуре Новог Сада након II светског рата, указујући на распад грађанског сталежа и прилив становника другачијих културолошких особености. Томе опису мало би се шта могло замерити.

Недоумицу, међутим, изазива један, наоко ситан податак, изречен ваћ на следећој страници, а тиче се субјекта који овакве увиде изриче. Тај субјекат, признајући да је управо тих дана открио занимљивости посластичарнице "Нешић", својим признањем аутоматски отвара питање исказног легитимитета. Онај ко, одиста, познаје грађанство Новог Сада, тај мора познавати посластичарницу вНешић и њен повлашћени грађански статус. Онај ко такве детаље живота у Новом Саду не познаје, тај тешко може стећи легитимитет сведочења о судбини грађанског слоја у том граду.

Поменути блесак читаоачевог неповерења представља сразмерно ситан проблем. С једне стране, неповерење ће се јавити само код оних читалаца који понешто знају о новосадској историји, па и о чисто локалној митологији. С друге стране, потешкоћа би се релативно лако дала отклонити на тај начин што опис друштвених промена не би био приписан самом аутору већ неком јунаку његовог дневничког романа, рецимо несумњивом познаваоцу тих процеса, Александру Тишми, чији легитимитет сведочења не би ни мало био споран.

Нешто сложенији случај читаоачевог неповерења јавља се на местима где до изражања долази ужареност ауторове спознајне амбиције. Стајући безрезервно на страну грађанског staleжа, Угринов показује темељито неразумеваше нашег села, укључујући и оног пречанског, војвођанског, до чијег културолошког спецификаума он декларативно држи. Исто тако, Војводина о којој он са заносом пише суженог је обима, у њој се не види ни паорски, ни граничарско-официрски, ни свештенички слој. Војводина је, дакако, много богатија и шири него што би се по Угриновљевим несистематичним фрагментима могло закључити.

Исто тако, говорећи о Војводини Угринов са лакоћом упада у nihilистички клише и реторику прохујалог златног доба. Тај клише и тај реторски замах може више или мање бити симпатичан, може исто тако бити лирски примамљив или политички употребљив, али ако би се хтела проверити његова истинитост, онда би се релативно лако дошло до увида у суштинску његову нетачност. О томе би се, дакако, могло расправљати на разне начине, али би Угриновљева лирска реторика свакако тешко издржала проверу.

Извесно неповерење се код читаоца може јавити и у тренуцима приповедачевог суочења са нејасним и проблематичним ситуацијама којима је принуђен да прибавља додатна објашњења. Приповедачева реч објашњења, међутим, уме да буде прилично убедљива, што се очигује на различитим нивоима догађања. Често се, примера ради, та реч тиче нечијих личних, приватних односа, као што је, на пример, однос Васка Попе и Радомира Константиновића, који остаје недовољно објашњен и по много чему нејасан.

Чини се, наиме, да је међу двојцом наших значајних писаца постојало знатно сагласје у погледу неких начелних ставова, поготово у области културне политике, па би њихово дружење било врло природно и пожељно. Покушавајући да то објасни Угринов записује један детаљ који истиче Попа (неуспела Константиновићева кандидатура за Председништво СКЗ, при чему остаје нејасна Попина улога у свему томе) и један који посведочује сам Константиновић (немаран уреднички однос Васка Попе према роману Дај нам данас). Приповедач очито сматра да је у том кварињу односа узрок био Васког, али након таквог увида он одмах донеће један баналан исказ (вАли у основи, ти внеспоразуми долазе отуда што су и један и други независне, самосталне личности, које не попуштају у своме односу на битне ствари.г) којим као да покушава да релативизује сопствену процену. Ако је приповедач овим гестом желео да избегне доношење пресуде, могао је кроз ову деликатну ситуацију много безболније да прође тако што би, напросто, изложио доступне му чињенице а свако извођење закључака препустио читаоцу.

Приватни односи значајних људи нису и не могу бити само приватни, једноставно зато што имају реперкусија на шири

комплекс догађања. Отуда не може а да не зачуди мирноћа са којом приповедач прихвата чињеницу да се два његова пријатеља, Попа и Константиновић, једноставно вне миришуг. Не може а да не зачуди како ни он а ни било ко други из њиховог круга није покушао да посредује у помирењу двојице великих писаца. То помирење је поготово могло постати императивом у тренуцима кад су им неке заједничке вредности и идеолошка становишта постала предметом озбиљног оспоравања. Па зар је могуће да ни драматични тренуци друштвених и политичких ломова нису представљали довољан разлог за превладавање неких старих неспоразума и личних омраза?

Питања се могу умножавати. Очигледно је, примера ради, да постоји некакав најмањи поетички садржалац готово свих учесника овог књижевно-уметничког круга, а тај садржалац ваља потражити у њиховом модернистичком опредељењу. Ако је тако, а јесте, није ли неприродно што се читав низ писаца и уметника, протагониста нашег модернитета, уопште ни не помиње или се помиње крајње узгред, као нешто сасвим небитно (Миодраг Павловић, Иван В. Лалић, Бора Ђосић и др). За такав одбир, дакако, довољно објашњење представља чињеница да је аутор пажњу концентрисао на ужи круг својих пријатеља. Да се мало више позабавио својим слично-мишљеницима или иномишљеницима другачијих животних амплитуда, да је мало прибраније осмотрио душевну драму неких људи око себе, могао је изградити потпунију и целовитију слику интелектуалних збивања у нашој култури. Ситне недоумице у вези са понашањем приповедачу блиских људи, као што су Бора Радовић или Стојан Ђелић, или знатно удаљенијег Михиза, чине се одиста драгоценим у погледу потпунијег коришћења ових могућности прозног писма. Да је таквих релација било нешто више и да су оне свестраније укључене у разумевање времена, дневнички роман Егзистенција могао је задобити изразитију рељефност ликова и остварити упечатљивији ефекат друштвеног сведочанства.

Но, оставимо се онага што је било изван ауторове оптике. Задржимо пажњу на ономе што му је било управо надхват руке. Познато је, на пример, да је Васко Попа, баш током 80-их година, имао знатнога утицаја на вођење културне политике, илити политике у области културе. Шта је све то значило, понајбоље могу рећи људи који су му били блиски. Овај дневнички роман је био лепа прилика да се, из перспективе блиског пријатеља, понешто каже о оквирина Попине практичне делатности унутар више институција и форума у којима је деловао. У Угриновљевој књизи тога, додуше, има, али у недовољној мери. Очигледно је да аутора та страна Попине делатности није нарочито занимала. Он ће, додуше, констатовати да његов пријатељ иде политичарима на разговоре, да проводи са њима време на ручку, али чепркање по таквим детаљима очигледно сматра сувише индискретним. Читалац се са таквим оценама може сложити, али би исто тако могао приметити да се понешто могло посредно закључити или непосредно видети унутар извесних установа (Матица српска, ВАНУ, САНУ). Читалац, коначно, може осетити како се према приповедачу, који такве детаље не уочава и о њима недовољно извештава, буди извесно неповерење, те како се рађа сумња у погледу спознајних резултата приповедачке творевине.

2

Угриновљева *Егзистенција* представља својеврстан дневник о другима. Сведочења о Попи су најбројнија и најпластичнија, али и о другим писцима-пријатељима приповедач износи низ занимљивих детаља. У почетку врло дискретно присутан, као један од људи са којима се аутор временом виђа и прозбори коју, Стојан Ђелић се, трагизмом смрти која је по њега дошло нагло и неумитно, наметнуо као други главни јунак ове књиге. Раде Константиновић је приказан као усамљеник, човек који из своје собе посматра шта се у свету дешава а сам нема особиту потребу да у обликовању тих

промена учествује; захваљујући Угринову ми, између осталог, сазнајемо за бизаран детаљ да он "воли физички додир са оним ко му је драг (рука под руку, рука преко рамена, тобожњи ударац по рамену), нарочито ако хоће да се нашали или завитлава." Бора Радовић, опет, муку мучи са организацијом свакодневног живота: он има неприлика на послу, укључује се у рад политичких органа, а све то знатно отежава његов књижевни рад. Писац је читаоцу предочио мноштво анегдота и података о својим пријатељима, али је ту и тамо узгредно забележио понеки важан детаљ и о људима изван свога круга. Такав је, примера ради, запис о самоубилачком чину Бранка Ћопића, коме је ни не слугећи, сасвим случајно, присуствовао и сам Угринов.

Павле Угринов је себе одредио као човека једне котерије. Он припада антинационалистички оријентисаној групи која је у данима распада Југославије, 1989. године, формирањем тзв. Независне асоцијације писаца, покушала да умањи међунационалне напетости. Из те групе, тј. из његове београдске секције, 1992. године, у жеку рата, формираће се Београдски круг, на чијем челу се нашао Раде Константиновић. Павле Угринов јасно сагледава себе и своје истомишљенике као један колектив, а на супротној страни, као хомогену групацију, види интелектуалце САНУ-а. Угринов је човек једне котерије стога што није дозволио да се кроз његов дневнички роман прикаже сва драматика наших интелектуалних, па и политичких деоба и омраза. За људе из супротног тabora он, једноставно, неће ни да чује, са њима -по свој прилици- неће ни да разговара, па стога тај други интелектуални пол, са својом селекцијом проблема и одговарајућом аргументацијом, сасвим изостаје из ове приче. Једино се, као нека врста црне овце, у свега неколико секвенци, појављује Михиз, који управо као књижевни лик оставља упечатљив утисак. Да је Угринов више користио присуство својих интелектуалних опонената, његов дневнички роман би, по свему судећи, био још занимљивија и целовитија књижевна творевина.

Истина, Угриновљево котеријаштво је "мекога" типа: он је -судећи по књизи- ипак спреман да саслуша свога сабеседника, чак и кад се са њим не слаже, управо онако како је, понекад, умео да саслуша Михиза. Читаоца, међутим, мора дубоко онеспокојити чињеница да интелектуалац који се дичи европском и средњоевропском традицијом, модернистичким и постмодернистичким опредељењем, јесте, заправо, човек котерије. Онеспокојење је утолико веће јер је то још један доказ о одсуству начела толеранције из нашег друштвеног, па и интелектуалног живота. Да овакво читаочево подозрење није без основе сведочи још један податак: Угринов чак ни са својим пријатељима, какви су несумњиво Бора Радовић и Стојан Ђелић, није у стању да разговара о склиским и спорним темама. Дијалога, једноставно, нема!

У свом дневнику о другима Угринов је, нажалост, недовољно пажње посветио својој интимној драми. Држећи, ваљда, да се много тога испољава кроз односе са блиским људима и да генерално опредељење "за ово" а "против онога" довољно говори за себе, он је пропустио да неке ставове учини психолошки схватљивијим и реалности ближим. Читалац се, примера ради, са пуном знатижељом и наглашеним саосећањем суочава са фрагментима ауторове исповести који говоре о "одваспитању", о томе како друштвене прилике намећу појединцу да мора "очврснути, огрубети, попростачити се, поселачити се, вулгаризовати се, банализовати, укратко: све више дивљати." О конкретним облицима тога "одваспитања" ми, нажалост, мало тога или готово ништа више не сазнајемо. Отуда такве исказе, недовољно поткрепљене и мотивисане, нужно доживљавамо као облик испољавања Угринову драгог нихилистичког клишеа. Читалац, дакле, схвата ауторову потребу да утврди како "из дубине примитивизма подигли су се просташтво, зло, завист, мржња, неред, нерад и незнање - и потопили нас. Читав живот ми је прошао у једној клоаци, у канализацији, у борби против фекалија." Читалац и сам може имати склоности ка таквим

оценама, може слично доживљавати људе и свет око себе, али -уколико је одиста пажљив читалац- не може а да не примети како ови искази некако висе у ваздуху и остају без правог темеља. Нема приче која поткрепује овакве судове.

Пишчева лична судбина је кратким потезима, али веома топло насликана у оквиру ужег породичног амбијента. Мајка је разапета између потребе да буде у Мољу, месту своје младалачке среће и месту у коме би желела да умре, и потребе да буде уз сина, у Београду; са њом је, у визијама, и њен супруг. Кога писац види као средњоевропског интелектуалца, који је доживео да за време II светског рата из сопственог завичаја. Бачке, буде прогнан у Србији. Породична прича се окончава тужним извештајем о мајчиној смрти, о њеном вечном покоју у Мољу, одмах уз гроб свога супруга.

Посебну сферу пишчевог личног живота чине његова поетичка и политичка убеђења, која он у знатној мери дели са Васком Попом. Њихово модернистичко опредељење је, дакако, у најбољој мери испољено њиховим књижевним делима, тако да писац овог дневничког романа није осећао скоро никакву потребу да томе нешто посебно дода (изузмено ли неколико оцена надреализма, нихилизма, боemiје и постмодернизма). Главнину својих поетичких разматрања Угринов је усмерио против тзв. народњаштва у књижевности и култури, при чему се најчешће позивао на Попу и Константиновића, преносећи њихове ставове о тој проблематици.

Што се тиче његових политичких убеђења она су довољно дефинисана, али ипак постоје као бледе и не претерано уверљиве чињенице личног живота. Та политичка убеђења су у знаку југословенског и социјалистичког опредељења, а изразито против сваког национализма. Може се слободно рећи да уколико постоји неки политички мотив значајан за настанак ове књиге, онда је он садржан у борби против национализма у српској култури, при чему су главни протагонисти опет Попа и Константиновић. Нажалост, озбиљније разматрање политичких идеја сасвим је изостало из Угриновљеве књиге. У периоду о коме говори темељно су доведене у питање све досадашње реализације обе идеје за које се залаже Угринов - и социјализам и југословенство. Писац, међутим, не претреса сопствени идеолошки пртљак, он не преживљава никакву личну драму, већ се понаша као да је са основним идејама све у најбољем реду. Отуда његова убеђења делују нестварно, крхко, чак и кад би хтела да буду тврда и непорецива.

Све што смо рекли не доводи, међутим, у питање основни утисак који смо изrekli на почетку овога критичког коментара. Неоспорно је да Угриновљева *Егзистенција*, изузетно промишљено усклађујући захтеве дневничке и романескне форме, представља један личан, веома личан поглед на људе, догађаје и прилике. У тој личној ноти налазе се многе врлине, али и извесне мане. Главне врлине ваља тражити у самом приповедању и вештини сведочења о књижевно-уметничкој скубини у којој се писац креће, док главне мане препознајемо у неуверљивости спознајног увида и одсуству истинске интелектуалне драме. Те врлине и ти недостаци довољно пластично представљају самога аутора и књижевно-уметнички круг коме он припада.

Угриновљева *Егзистенција* садржи и нешто што превазилази раван политичког и интелектуалног ангажмана: ово је, пре свега, дирљива прича о умирању и смрти. Аутору умире мајка, умиру му два блиска пријатеља, умиру писци и уметници до чијег дела држи, умире држава у којој је живео сматрајући да се у њој могу залечити тешке историјске трауме, умиру идеје у које је веровао. Сведочећи о тим губицима, писац покушава смрт бар симболички да одложи и да умањи неумитност њеног дејства. Угринов је своју *Егзистенцију* написао зато да се неки људи, догађаји и идеје не забораве, те да се у сећању оживи њихово присуство. Покушавајући, тако, да се супротстави смрти самој, писац је сачинио књигу која представља блистави тренутак наше документарне прозе.